

शिक्षादर्पणम्

कन्याशास्त्रप्रतिष्ठा

दत्ता त्रयम्बक शक्ति ए. ए. ए. ए. ए. ए.

विदितम्

SHIKSHA DARPANA

(A MALE ...)

KANHA ...

...

CONTENTS.

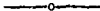
PART I.

Page.

I. The duties of pupil and teacher	..	2
II. Punctuality	..	16
III. Rules of conduct and management	..	19
IV. Punishment	..	30
V. Discipline	..	43
VI. Qualifications of teachers	..	53

PART II.

VII. The Story of Aruni	..	64
VIII. " " " Upamanyu	..	67
IX. " " " Veda	..	79
X. " " " Uttanka	..	91
XI. " " " (Conclusion)	..	101

योगिण्याय नमः ।

२१ ।

शिखादर्पणम् ।

मङ्गलाचरणम् ।

विभुः शं तनोत्यत्र यस् स्तूयमानः
सुरेन्द्रादिभिः स्वार्थलाभाय नित्यम् ।
परेशं तमाद्यन्तहीनं महेशं

भजे मोक्षदं भक्तिभाजां जनानाम् ॥१॥

भव्याकृतिं शैलमुतातनूजं

मोदाकरं मोदितचन्द्रमौलिम् ।

प्रत्यृग्शैलव्रजहारिकान्तिं

वन्दे गणेशं बहु वारणास्यम् ॥२॥

यं भाग्यभाजो मनुजा भजन्ति

विघ्नव्रजं नाशयति स्मृतो यः ।

श्रेयस्तनोत्याशु जनानुकम्पो

वन्दारवन्द्यं तमहं नमामि ॥

निमित्तता भा शृणुयान्निविष्टा
 संप्रायनं मे विनयावदम् ।
 प्रयात दाय करुणा विनाय
 गन्तोत नैव च गुणान् गुणशाः ॥४३॥
 गात्रं कविः मत्प्यमति, नं काये
 दण्डमपाय्य ॥४४॥ प्रमादम् ।
 तदिं ममारुह्य निपन्मंतं
 निम्नं सुविनेय वितायुर्मि ॥४५॥
 प्रवन्मं विनाश्यागु ताद्यन्ति मत्वं
 मुदा मञ्जना सामकान गुणाद्याः ।
 तथा दृष्टेना म'टमंष्यन्ति नून
 एमन्तमत्वधाधिन मा नित्यमेव ॥४६॥

गुरुशिष्यकर्तव्यनीमांसा ।

उत्याय नित्यं शयनान् मुद्धते
 ब्राह्मे स्मरेद् ब्रह्म विगुहचित्तः ।
 स्वाभीष्टदं श्रीज्ञगदीशपाद्-
 पद्मेष्टं योगिसमाधिजुष्टम् ॥७॥

यत्पादपदाग्ररत्नात् प्रयान्ति
 योगोन्द्रमुग्या विदितात्मतत्त्वाः ।
 दुःखापहं धाम सुखप्रदं वै
 ध्यायेन्मुदा तं मनसा परेशम् ॥२॥
 शारोरिकं मानसिकं च शौचं
 प्राभातिकं मध्यं विधिं समाप्य ।
 दत्तायधानोऽथ शिगुः स्वपाठं
 प्रत्याङ्गिकं माधु पठेद् यथेष्टम् ॥३॥
 प्रातस्य सायं भ्रमणं नितान्तं
 पथ्यं मदा स्यामध्यकरं प्रदिष्टम् ।
 पुण्याति चित्तज्ञ शरीरपोषं
 स्वप्ने हि तस्मिन् स्फुरतीह बुधिः ॥४०॥
 तथा यतः सिध्यति सर्वमेव
 सुखेन सम्यक् पठनादिकृत्यम् ।
 कृतात्मशुद्धिः प्रणिपत्य चेशं
 भान्त्वा कियत्कालमतः पठेद् वा ॥४१॥
 घनं परस्मिन् भविता नवीनो
 यः शिष्यणीयो गुरुभिः स्वपाठः ।

एवंविधेनापि परिश्रमेण
 सम्यङ् न पाठो रसनायवर्ती ।
 तूर्णो भवत्येव कदापि तेषां
 नो वा तद्वर्धावगतिय कार्षित् ॥१७॥
 अतस्तदर्थं प्रथमं सूचित्तं
 विधाय्यं सम्यङ्, निजया तु मत्या ।
 स्वाधीतपाठश्च गनैःगनैर्वा
 कर्तुं मुखस्यं शिशवो यत्तरन् ॥१८॥
 दद्यानिधिं ज्ञानम्, धाकराद् वे
 गुणैरधोतं पठनाद्दृष्टम् ।
 सदा पठेयुः प्रणिधाय चित्तो
 ध्यानात्तयोधस्य न जातु लोपः ॥१९॥
 यथाङ्गिकं भुक्तमहीनमभ्यः
 सुजीर्यंमवातनुते हि पुष्टिम् ।
 स्रभ्यन्तपाठोऽपि तथैव दैनो
 बालस्य बुद्धिं प्रसुरां विधत्ते ॥२०॥
 इत्येन ये वाच समाचरन्ति
 शोषन्ति ते वै परिणामकान्ति ।

अतो बालका अन्यथा याचरन्ति
 न तैऽरं कृतार्था भवेयुः स्वकृत्ये ॥३०॥
 बाला यदा स्वं नियमेन पाठं
 सम्यक् पठेयुस्तु मटैकचित्ताः ।
 तदा स नित्यं मफलार्थदायी
 बुद्धिप्रकर्षं तनुते प्रभूतम् ॥३१॥
 निर्णोतकालि हि परोक्षणस्य
 पठन्ति बालाः समुपागतं ये ।
 प्रायः कृतार्था न भवन्ति तैऽत्र
 भवन्ति ये केऽपि न तैऽपि दृष्टाः ॥३२॥
 दशाह्निकं किं निजभोज्यवस्तु
 शक्नोति भोक्तुं युगपद्भि लोकः ।
 प्रभूतभुक्तं परिमाणतो वा
 पुष्पाति देहं किमु तच्च लोके ॥३३॥
 एकासने नोपविशन् महद्भिः,
 साकं कदाचित् खलु मानवोऽत्र ।
 स्वयं स्थितथैति महाजनस्ये-
 दुत्याय चैनं प्रणमेद् विनम्रः ३४॥

प्रथम प्रकाशः ।

अध्यापकाख्याय गुरोर्हि जिष्टिं
मन्येत जिष्यः सततं त्वमायः ।

सर्वप्रयासेन च विज्ञावर्यं

प्रसादयेत् तं सदसहिधिज्ञम् ॥३५॥

वेदोदितं धर्ममनाकुला ये

कुर्वन्ति नित्यं हि कुतकंहीनाः ।

ते शर्म कीर्तिञ्च सद्यै लभन्ते

सायुज्यमुक्तिञ्च परत्र लोके ॥३६॥

निन्दन्ति वेदोक्तविधिं नरो ये

नानाकुतकैरिह मर्त्यलोके ।

निन्दाञ्च दुःखं विविधं लभन्ते

नो निन्दनीयं सत्तु वेदकर्म ॥३७॥

समागतं घोभमुपैति चेतो

सहाभनेऽल्पस्य धरातलेऽथ ।

अतः समुत्याय च सादरं तं

नमेट् विनम्रो मनसः प्रशान्त्यै ॥३८॥

लोकं वरिष्ठं त्वरितं निरीक्ष्य

यो वन्दते सैवत एव नित्यम् ।

आयुर्वलं चात्र यशश्च विद्या
 सम्यर्धते तस्य चतुष्टयं हि ॥३८॥
 गुरुं पितृव्यं षड्गुरञ्च मातुलं
 वयोऽल्पकं चापि तु यागकारिणम् ।
 समागतं वीक्ष्य विनम्रकम्बरो
 वयोऽधिकोऽपि प्रणमेत् सदैव ॥४०॥
 यः पाठयेत् स्वल्पमुत्प्रभृतं
 विद्यां मुवाताञ्च हि शिक्षयेद् वा ।
 मान्यो गुरुः सोऽत्र महोपकारी
 विद्यार्थिनां कोत्थंभिलापुकाणाम् ॥४१॥
 समादिशेद् वा न समादिशेद् वा
 गुरुः सुशार्थ्यं पठनादिकां ये ।
 परं यततागु हिताय तस्य
 सर्वान्मना चापि पठेत् सुपाठम् ॥४२॥
 कार्येन वाचा मनसा मनस्यो
 गुरोः समस्तं विजितेन्द्रियो हि ।
 वदाम्बुनिः मन् ममयं निरोक्ष्य
 पृच्छेत्भीष्टं विनयेन शिष्यः ॥४३॥

प्रथम प्रकाशः ।

विद्याप्रदाता खलु धन्यदेवतु-
विंशित्यते त्वत्र गुरुर्महात्मा ।
यतो सभन्ते मनुजा हि गर्भे
परच लोके परम पदसु ॥४४॥
विद्यालये चापि गुरोः समघ
समेत्य तूर्णं त्वभियन्तु नगः ।
भार्ता तदीयां समवाप्य शिष्यः
समाविशत् स्वामनसैव दिष्टम् ॥४५॥
ततः समघ ननु वा पराघ
कायेन वाचा विभयेन कुत्र ।
भार्यं गुरुं चात्र विमानिताऽपि
नैदानुकर्तुं प्रयत्नत शिष्यः ॥४६॥
उत्पातुमिच्छां प्रसंगोऽप्य शिष्यो
गुरोस्त्वरं प्राक् च समुत्थितः स्यात् ।
ततः परं विहरभाजि तद्विन्
पयात् ध्यतिं वा सततं दिदृधात् ॥४७॥
मत्याममत्याश्च गुरोर्हि निन्दां
समापरत् कोऽपि तु दध लोचः ।

हिताभिलाषी नहि तत्र तिष्ठेत्
 कर्णौ पिधायाशु ततो ब्रजेद् वा ॥४८॥
 यथा जलं ना खननेन नित्यं
 लभेत लोके त्वरितं तथाच ।
 विद्यां सदैवाभ्यसनेन शिष्यः
 शुश्रूषया वा लभते गुरोर्हि ॥४९॥
 विद्यालये छात्रगणाः सुवर्गं
 दत्तायधाना अचलन्मनस्काः ।
 वाचंयसा वाचमनिन्द्यकोर्त-
 र्गुटार्थमन्टे हतसोपहां ताम् ॥५०॥
 अत्रममस्वधितबुद्धिधारां
 माधुर्य्यंयारां निषङ्गेन पणाम् ।
 ममन्विद्याणेशपारमस्य
 शृण्वन्तु निधांशितकालमेव ॥५१॥
 छात्रा निदंशान्तु गुराः सट्टय
 ये दालयन्त राद् तदिधियाः ।
 ममाट्टियन्ते च यगो लभन्ते
 विन्दन्ति विद्यां बहुभोगदां ते ॥५२॥

न यो याद्वियते शृणोति ॥५३॥
 ननु नष्टं नष्टं, कार्यकामम् ।
 न विधत्ते त्वरितं विनीतो
 यते भाऽपि धरातलैऽरम् ॥५३॥
 न शिष्यो मनुते कृतार्थ-
 नमवाय्यंवरस्य नित्यम् ।
 न कर्षास्य गुरुपदेशे-
 नतै वंदुलाभदेय ॥५४॥
 नो शिष्यपदं समृद्धं
 सोऽतिविचित्रयुधिः ।
 नत्यय विमानितःमन्
 नऽतो भुवि शर्माशिशम् ॥५५॥
 न सर्वविधेरुपर्यः
 नुरुते शिशुनाम् ।
 नश्रवदगून्धशिष्या-
 ननमोऽपि एदिम् ॥५६॥
 न्य गुरुंरुपेता
 न विविध लभन्ते ।

ते विसृष्टं चापि पदं नवीनं
 येनाव नित्यं सुखिनो भवन्ति ॥५७॥
 अतो गुरु ज्ञानिगुरु मंहात्मा
 विशिष्यते जन्मदहेतुतोऽपि ।
 विमानयेन्नैव कदापि पुज्यं
 विमानना तस्य विहन्ति गर्भं ॥५८॥
 तीक्ष्णा मतिर्धैर्यं स्मरणस्य वृत्ति-
 भाव्या सदा छात्रगणस्य तीव्रा ।
 निरन्तरं चेश्वरदेशितं तत्
 परं ह्ययं वर्धत एव यत्नैः ॥५९॥
 विभिन्नलोकस्य नितान्तभेद-
 सायो भवेन्नात्र विचारणास्ति ।
 दोषेन किं प्रज्वलितेन लाका
 विलोकते लोकविकाशमकम् ॥६०॥
 सुतीव्रबुद्धे हि जनमा यदनु
 मनोरथः सिध्यति शूनांमत्र ।
 तद्वत् सद्रोद्यागरतो मनुष्यो
 मनोपितं वै लभते शमेण ॥६१॥

सत्यव्रताः सत्यमहर्निशं ये

वदन्ति शिष्याः मदसद्विवेकाः ।

नन्दन्ति तैः कर्मैः कर्मैः नितान्तं

समाद्रियन्ते गुरुभिः परैश्च ॥६२॥

न सत्यमन्ध गुरुश्च शिष्यं

प्रोषाति वै केवलमाय्यं विद्वान् ।

प्रोषन्ति नित्यं सङ्घपाठिनस्त-

सन्धे तथा सर्वजना धरिचशाम् ॥६३॥

देषद्विजाशीर्षघर्मेन भूयः

स्वत्येन कास्त्रिन भवेत् प्रयोगः ।

सतिप्रवेनाशु स सत्यवादी

समस्तविद्याण्यपारदृशवा ॥६४॥

द्वितीयप्रकाशः ।

कालतत्परतामीमांसा ।

आत्मनमिच्छेद् यदि वा कृतार्थं
कालप्रतोक्षा सततं विधिया ।
नो कोऽपि तद्वासकरो हि लोके
स्वेष्टामिमेवं लभते समृद्धाम् ॥ १ ॥
सा हेतुकृता सकलस्य मूलं
कार्यस्य सिद्धेरिह तत्त्वविद्धिः ।
विद्यालयेऽस्या महती प्रतीक्षा
कालाद् यतः सिध्यति तत्र सर्वम् ॥ २ ॥
अतीत्य निर्धारितकालमत्र
चायाति यश्चात्रवरः सदैव ।
तत्पाठपुस्तिकेभ्यश्च प्रयासैः
कालेन सम्यग् लभते न सिद्धिम् ॥ ३ ॥
इत्थं चरेयुर्गुरवो महेश्वा
विद्यालयोपस्थितिभन्निधाने ।
विफोर्षयश्चात्रहितं स्वधर्मं
विन्दन्ति कौलो नमयोऽन्यथा ते ॥ ४ ॥

द्वितीयप्रकाशः ।

प्रायान्ति कालेन विलम्बितेन
गच्छन्ति गेहं नियते च काले ।
कर्तव्यकार्यात् विमुखा लभन्ते
ते स्वामिनः शिष्यगणाच्च निन्दाम् ॥ ५ ॥
न ज्ञातु तन्मासिकहृदिमाशु
ऋत्स्वामिनः कर्तुमलं यतन्ते ।
तदा विविग्ना निजजोषिकाथै
प्रयान्ति चान्यत्र विहाय कृत्यम् ॥ ६ ॥
परं लभन्ते न ततोऽधिक ते
वराटिकामात्रमपोह तत्र ।
पूर्वप्रणाल्या सततं धरन्तः
कार्यं स्वकीयं विदुषां वरेख्याः ॥ ७ ॥
यतो यतो यान्ति ततस्ततो वा
महीयसो मानतमोऽपहं ताम् ।
विमाननां कार्यपराङ्मुखास्ते
ऋन्ति नूनं, न च शर्मलेशम् ॥ ८ ॥
तानानुवर्तित्वगुणैर्निषर्द्ध
तैर्व्यरक्षाशुभमौक्तिकं हि ।

प्रधानतः म्यात् समयानुवर्ति-
शमस्वभावत्वमहायकं तत् ॥८॥

शमस्वभावत्वमनिन्द्यकोर्ते

यथा फलत्वत्र ममेत्य नित्यम् ।

कालानुवर्तित्वमपोह लोके

तथाऽसहायं न फल प्रमूर्ते ॥९॥

भवन्ति विघ्नाः सततं त्वनेके

शमस्वभावत्व इहामहायं ।

परञ्च सम्भूय निहत्य सर्वान्

तांस्ते सुवाते विविधं फलञ्च ॥११॥

मन्दातिमन्दा इयनिष्ठलोका

नैके यथाकालमपि स्वकीयम् ।

समाचरन्तश्च परित्यजन्तः

कार्यं द्रुतं तत् प्रतिपादयन्ति ॥१२॥

नैतद् विचित्रं प्रतिभाति मेऽत्र

लोके च विद्वन् बहुभोगभाजि ।

शमस्वभावं समुपैति नित्य-

सुद्योगिनं सर्वविधा हि सम्पत् ॥१३॥

तृतीयप्रकाशः ।

नियमवर्गस्थित्यादेर्मासा ।

सुशासनैकविधेन शिष्टाः

सुल्पेन कालेन सुखेन शिष्याः ।

भंपालयन्तश्च गुरुपटेशान्

कुर्वन्ति कृत्यं खलु दक्षचित्ताः ॥१॥

कर्तव्यबोधेन न वानुरागे

र्न, भाविहृष्ट्या न, हितेच्छया नो ।

यत् किञ्चिदत्रैव समाचरन्ति

दण्डेन बालाः खलु केवलिन ॥२॥

साम्राघ दानेन च भेदनेन

क्रमेण बालान् सततं मनीषो ।

मुदा वशीकर्तुमरं यत्तत

समेन दण्डेन ततश्च शिष्यान् ॥३॥

एकः प्रशान्ति प्रचुरांश्च यत्र

शिक्षितं च शासनं समनैश्चि ।

संपालनेनात्र वगङ्गतानाम् ॥४॥

सुशासनेनैव गुणद्वयञ्च

वान्प्रस्य चित्ते लभतेऽवकाशम् ।

ध्यानं सदाज्ञापारिपालनञ्च ।

संवर्धते वै समयानुकूलम् ॥५॥

कथं शिक्षको बालकान् बालबुद्धीन्

विदध्याद् गुणज्ञान् स्वमत्या विनीतान् ।

समुद्घाव्यते गीतिरेषा जनानाम्

समक्षञ्च सम्यग् विनिर्णय चित्ते ॥६॥

स्वकार्यनिष्ठः स्थिरचित्त एवं

चेच्छिक्षकः स्वान् सततं च शिष्यान् ।

नियोजयेद्दे निजकार्यकृत्ये

तदा तदाशा परिपूर्यते हि ॥७॥

सुखे सुखी शोकगते सुशोकौ

दुःखे तु दुःखी च समस्वभावः ।

विपत्तिकाले दयते गुरुर्यो

वगम्यदाप्तास्य भवन्ति सर्वे ॥८॥

एतायता चेद् विधिनापि भिन्द्यात्

तिलान्न तैलं मृदुपोडनेन ॥१३॥

न्यूना तु मद्यानियमावलीनां
यावन्मिता स्यात् सुधिया निवडा ।

तावत् फलं सा बहुलं प्रमूते
तद्भूरिसद्ध्या न हि पाल्यते हि ॥१४॥

इमे तथैवं नियमाः मृधीभिः
संचिप्तसारार्थभृतो विधेयाः ।

सिध्यन्ति कार्याणि समीहितानि
सुशासनं यैः परिपाल्यते हि ॥१५॥

काले तु तद्यं प्रवदेन्मनुष्यो
नेत्यं कदाचिन्नियमो विलेख्यः ।

भाषेत सत्यं सततं प्रकृत्या
चेत्येव योग्यः स पुन निर्गाद्यः ॥१६॥

सर्वेषु नित्यं विषयेषु योग्य-
कामप्रदो भूरिफलप्रधानः ।

कार्यो महाबुद्धिविलासशौलै-
वेह्यपयोगो नियमो विचित्रः ॥१७॥

संपालनायैव विधीयतेऽत्र

टिलाच मल्यं प्रपद्येत् मदेति ॥ २२ ॥

शुक्लाद्यायाकां पशुमं शिशुनां
चिताऽभिनायः ममुदेति नूनम ।

मिथ्याति याचः किमु लोकमिद-
मित्यय योऽनु वत चेष्टतेऽसौ ॥ २३ ॥

कृते निषेधेऽपि कदा कदा ते
यत्तुश्च मिथ्या यचनं क्षमन्ते ।
चेद्वा न तत्करोपथं गतं स्यात्
भवेत्तदा चेतसि नो तदिच्छा ॥ २४ ॥

अपालितो हन्ति सुगामनं स
देहं यथा वा विकृताङ्गपेशी ।
उपायमात्रं परमेव नित्यम्
उद्दिश्यमानो नियमो, न मुस्यः ॥ २५ ॥

सुलक्ष्यमेतन्नियमस्य लक्ष्यं
सुज्ञात वै निर्मितिसंविधाने ।
आत्पालनासक्तिपरस्य नित्यं
तलस्य चेष्टा प्रह्वति द्वितीया ॥ २६ ॥
स्वखण्डनाद्यानिकरात् तदा तत्

दित्यत्र सत्यं प्रवदेत् नटेति
 श्रुत्वाद्यवाक्यं प्रथमं शिशूनां
 चित्तेऽभिलाषः समुटेति नूनं
 मिथ्यति वाचः किमु लोकनि
 मित्यत्र बोद्धुं वत चेष्टतेऽसौ ॥
 कृते निषेधेऽपि कदा कदा ते
 वक्तुञ्च मिथ्या वचनं क्षमन्ते ।
 चेद्वा न तत्कर्णपथं गतं स्यात्
 भवेत्तदा चेतसि नो तदिच्छा ॥
 अपालितो हन्ति सुशासनं स
 देहं यथा वा विकृताङ्गपेशी ।
 उपायमात्रं परमेव नित्यम्
 उद्दिश्यमानो नियमो, न मुख्यः ॥
 सुलक्ष्यमेतन्नियमस्य लक्ष्यं
 मुञ्जात वै निर्मितिसंविधानि ।
 त्पालनासक्तिपरस्य नित्यं
 तस्य चेष्टा प्रकृति द्वितीया ॥ २
 त्खण्डनादानिकरात् तदा तत्

दुष्टान् यशं शिघ्रक षार्यविज्ञः । ३८ ॥
 पालस्यमथ प्रवदन्ति मूलं
 दोषव्रजानां महतां नवानाम् ।
 पालस्यभाजां हि यता नराणां
 संजायते चेतमि दुष्प्रवृत्तिः ॥ ४० ॥
 सुकार्यलक्षणं यदि मानसं नो
 यदा भवेन्नोतिविदां जनानाम् ।
 उद्यन्ति तस्मिन् विविधा नवोनाः
 कुहलयो दोषपुरणरा हि ॥ ४१ ॥
 तावत् प्रदेयं गुरुभि हि कार्यं
 कर्तुं प्रभृतं शिशुयुन्दकेभ्यः ।
 यावच्च कालं नियत सुखेन
 संयापयेयु निर्मिय यथा ते ॥ ४२ ॥
 न कस्यनैवं विहितेऽनियान्तो
 वैरायते वा कलहायते नो ।
 नो वा विरुद्धं निजशिघ्रकस्य
 करोति कृत्यं मनमापि शश्वत् ॥ ४३ ॥
 एवंविधाप्यासनपङ्क्तिरथ

क्रीडायां गुरवस्यापि गच्छेयुः स्त्रे इपूर्वकम् ।

एवं संमेलननैव व्यवहारेण सर्वथा ।

अन्योऽन्यं वर्धते प्रीतिः, तेषां नित्यं नवा नवा ।

स्वाधोनतां केचन संव्रजन्ति

स्तोकञ्च नन्दन्ति इमन्ति मन्दम् ।

गुप्तञ्च सर्वं प्रसमोक्ष्य, तेभ्यो

भूमङ्गभङ्गा न कदापि कुप्येत् ॥ ११ ॥

आज्ञातिक्रमणं नैतन्नैषा वापि स्वतन्त्रता ।

वालानां प्रकृतिः प्रायो दृश्यते, ता हि दुस्त्य

संदिहानो यथा दुःखं नित्यं भुङ्क्ते स्वचेतसि

संदिग्धोऽपि जनस्तावत् तत्तदर्थञ्च विन्दति

हितेषुना विना हेतुं शिञ्जकेण विवेकिना

सन्देहो नैव कर्तव्यः कस्मिन्नपि हि बालके

संभवो यस्य दोषस्य सन्देहेन विधीयते ।

संशोध्यते, स तेनैव तेषु प्रायः प्रजायते ॥ १२ ॥

भवश्यमेवं यदि कोऽपि दण्डो

बालस्तदा दण्डविधि विधेयः ।

तस्मिन् स योग्यः खलु शिञ्जकेण

केशावहं तं हि परं स विन्देत् ॥१६॥

१०० निन्दन्ति हृष्यन्ति तदात्तनादै-

१०१ निन्दन्ति नित्यञ्च वितर्जयन्ति ।

१०२ घालान् विमुग्धान् भुवि मानिनो ये
ते शिचकाव्यं न पदं लभन्ते ॥१७॥

१०३ समेऽपराधे सति यालक्रेषु
संपातनीयोऽपि समो हि दण्डः ।

१०४ मिषोषिरोधं विषमः स तेषु

१०५ कोलाहलं वा बहुधा विदध्यात् ॥१८॥

१०६ एकस्य दोषः प्रथमः, पश्च

१०७ द्वितीयकस्यान्यतरस्य वा स्यात् ।

१०८ तृतीय एव मनसा विचिन्त्य

१०९ न्यूनाधिको दण्डविधि विधेयः ॥१९॥

११० एकापराधेऽपि दशाविभेदात्

१११ दण्डो विधेयो विषमस्तदानीम् ।

११२ एको हि दोषं प्रकरोति क्षान-

११३ त्रज्ञानतोऽन्यो यदि तं विधत्ते ॥२०॥

११४ दैयात् कदाचिद् यदि कोऽपि घालः

समाचरेत् कञ्चन वापराधम् ।

तापञ्च दुःखं भजते ऽनुशोच-

त्यधो तदर्थं न स दण्डनोयः ॥२१॥

कृत्वापराधं नहि मन्यते तं

न वानुशोचत्युत तप्यते नो ।

प्रगल्भते वापि गुरोः समक्षम्

दण्डेन दण्डाः स तु दण्डनोयः ॥२२॥

अपराधो न दण्डेन केवलेन प्रशाम्यति ।

चरित्रशोधनं तस्य शान्तिर्भवति वा शिष्योः

यावच्चरित्रसंशुद्धिर्वालिक्कस्य न जायते ।

तावत् तत्र दयाल्लेहो दर्शनीयौ न पूर्ववत्

एकापराधस्य कृते भङ्गीयान्

दण्डो लङ्घीयानघवा कदाचित् ।

बाले न पात्यो गुरुभिर्नितान्तं

नैयं विनोतिः शुभदा विभाति ॥ २५ ॥

अभ्यासशोलाः प्रभवन्ति शिष्या

दण्डस्य निर्भीकतमाः स्वतन्त्राः ।

कृतागसां यर्धत एव सख्या

द्वासं परं सा न कदापि याति ॥ २६
 नैमित्तिकं नैत्यिकमत्र कार्य्यं
 भवेच्छिगूनामपराधनं तत् ।
 भान्त्या च पूर्वं विहितं यदि स्यात्
 पुनस्तदभ्यासयुजो भवेयुः ॥ २७ ॥
 पतस्तदर्थं नहि दण्डदान
 वरं, परं ते विविधोपदेशैः ।
 अन्यैरुपायैर्गुरवो यत्तेरन्
 तन्नाशनायाशु विधेकदक्षाः ॥ २८ ॥
 एकान्ते चासिका तूष्णीं तिरस्कारोऽवरोधनम्
 वृत्तादानं प्रहारश्च वैतमः पद्यमस्तथा ॥ २९ ॥
 पागमप्रतिषेधश्च कियत्कालं, निरन्तरम् ।
 निःसारणं तथाचान्त्यं, विद्यामन्दिरतोऽपवाङ्-
 इमे प्रधलिताः प्रायो नियमाः सन्ति सर्व्वेणः ।
 राजकीये तथान्यस्मिन् विद्यागारे प्रयत्नतः ३१
 एभिर्दण्डै र्यथाकालं यथादोषन्तु शिष्यकैः ।
 विचिन्त्य प्रभुभिर्नित्यं, दण्डनोपायबालकाः ॥
 नत्यल्पदोषस्य दृष्टे वितर्ज्जः

कोलाहले चापि मितःप्रशारे ।
 रश्मिःश्रितौ मौनमनल्पकाल-
 मुपश्रितौ कालयित्त्वमनेन ॥३३॥
 पाठमा चानभ्यमर्मे तथेय
 जातेऽयकाशे खलु बालकानाम् ।
 चागच्छतां तत्र निरोधनं वै
 घटीद्वयं याद्विघटोमितं वा ॥३४॥
 निरोधकस्तत्र नियोजनीय-
 स्तावत् स्वपाठं खलु मंयतास्ते ।
 सम्यक् पठेयु निंयतेन्द्रिया वा
 लिखेयुरेवं निजचित्ततुष्टेः ॥३५॥
 अल्प प्रभूते च धनग्रहे नो
 दण्डो मनाक् क्लेशकरः शिशूनाम् ।
 अदभद्रुःखं भवति प्रभूणां
 पित्रादिकानां सततं हि तेन ॥३६॥
 अतो बालकश्चेन्महादोषभागी
 यदानेन दण्डेन दण्ड्यस्तदानीम् ।
 यथा बन्धुवर्गाः सदा दत्तचित्ताः

मुखिनैव गेहेऽपि तान् दण्डयेयुः ॥३७॥

सततं पुस्तकाभावे भोजनेन विलम्बने ।

पदत्ते मासिके वित्ते मलिनाम्बरधारणे ॥३८॥

एवंत्रिधेऽपराधे हि दण्डो वित्तयष्टो मतः ।

अन्यदा न स दातव्यो बन्धूनां क्लेशकारकः ३९

दैहिकानाञ्च दण्डानां दाम्नी वेतसः सदा ।

अतः स्वल्पापराधेषु पातनीयो न स क्वचित् ४०

व्यवहारोऽस्य दण्डस्य भोयणस्य विशिषतः ।

यथा विद्यालये न स्यात्तथा कार्य्यं मनोपिभिः ॥

भावश्चक्रे वैतसदण्डके ऽपि

सामान्यतमं न गुरुविषेकी ।

गृहीत हस्तेन कदापि तूर्णं

किं कीपितो ना न करोति निन्द्यम् ॥४२॥

एतादृशे वैतसयष्टिरेधं

स्थाप्या स्थले तन्नयनाय यावत् ।

भवेद् विलम्बस्य, गुरोस्य तावत्

कोपः प्रशाम्येन्न भवेद् विवेकः ॥४३॥

दण्डाः शिशुर्मत्तले सदैव

दण्डेन मम्यङ् नववैतसेन ।

नान्यत्र चाङ्ग गुरुणा कदाचि-

द्वानिं विधत्ते क्षययाप्रयुक्तः ॥४४॥

प्रधानाध्यापको नित्यं दण्डेन मृदुना शिशुः

प्रहरेच्च यथास्यानं, नान्यः कश्चन शिष्यकः ।

रहो बालकं ताडयित्वा प्रधानो

यथादोषमध्यापको वैतसेन ।

सुदण्डेन, भूयः समालिख्य वृत्तं

निदेशावहे पुस्तके तूर्णमेतत् ॥४६॥

समस्तेषु वर्गेषु विद्यालयस्य

तथा प्रेष्य सम्पाठकानां सक्ताशम् ।

समाश्रावयेच्छात्रकान् भोतिवृद्धैः

यद्येवं शिशुः कोऽपि भूयो न कुर्व्यात् ॥४७॥

मिथः सम्प्रहृत्यात्र यः शान्तिभङ्गं

विदध्याच्च विद्यालयस्यैव बालः ।

निषेधित् तदा सङ्गमं तस्य तत्र

कियत्कालमार्या गुरुः संविधिच्य ॥४८॥

तन्नामभङ्गः परुषोऽस्ति दण्ड

आजन्म विद्यालयतो नितान्तं ।
 दयाद्रंक्षित्वा मृदुलस्वभावा-
 स्तं नैव वाञ्छन्ति, विगर्हितं हि ॥४८॥
 अनेन दग्धेन जनिः शिशूनां
 व्यर्था समस्ता प्रतिजायते द्राक् ।
 उपायमन्वं यदि नैव विन्देद्
 गुरुस्तदैतत् सुविचार्यं कुर्व्यात् ॥५०॥
 देहस्य घाहं गन्तवीव भाति
 यत् तद् विभिन्दन्ति यथा मनुष्याः ।
 वाणाय श्रेयसा, तथा विभिन्द्या-
 दागच्छतो नाम सुशामनाय ॥५१॥
 किंक्ष्यन्ति ये वै गुरवः कुमार्ग-
 प्रयायिनश्चावगणस्य नाम ।
 इत्थं विजानन्तु सदा मनःसु
 कर्तुं विनीतं नहि तं क्षमन्ते ॥५२॥
 वदन्तु वाचा नहि वा ब्रुवन्तु
 फलं त्विदं नाम समुच्छिदायाः ।
 अपेहि दूरं ब्रज मन्दबुधे

कर्तुं विनोतं नहि पारयामः ॥५३॥

पतः परं किं, हृदये निधत्त,

लोकापयादसु भयङ्गोऽस्मि ।

हिताहितार्थं खलु बालकानां

प्रधानमूलं हि गुरुमंहात्मा ॥५४॥

दुष्टेऽविनोते सति बालकेऽस्मिन्

नश्यन्ति बालाः सकलाः सुशीलाः ।

कुसङ्गमासाद्य गुणा भवन्ति

दोषाः प्रकृष्टाः सततं धरायाम् ॥५५॥

विविच्य सम्यक् समवाप्य नूनं

प्राज्यं प्रमाणं विविधप्रयासैः ।

दुःशोलतायास्तु रहोऽस्य, नाम

च्छिन्द्याद् दुराचाररतस्य वाग्मी ॥५६॥

वरिचसंशोधनमात्रमत्र

ालस्य लक्ष्यं खलु दण्डनस्य ।

स्येत लोको यदि वा गुडेन

तदा किमर्थो गरलप्रयोगः ॥५७॥

कार्यं प्रसिध्येन्मृदुना नयेन

० तदा किं कठिनेन तेन ।

० इमा कोचि यदि कार्यसिद्धि-

० दाकिमये यद्दूरयानम् ॥५८॥

० नायासेन यत्साध्यं, सिद्धिमेति विधानतः ।

० तदा वाक्यव्ययेनात्र प्राज्ञान किं प्रयोजनम् ५८

० साध्यं साम्ना यदा सिध्येत्, तदा दण्डेन किं ह्यथा

० शदि वाधा धगं नैति, तदा दण्डप्रयोजनम् ६०

० सम्मानहानिः प्रतिजायते ये-

० श्ण्डेः शिगूनां नहि ते विधेयाः ।

० समं क्रयामुत्कुरुते विकृष्टः

० सन्दोष्यतेऽग्निर्वद्दुषालेन ॥६१॥

० परिधाप्य गिरस्त्राण गादेभ चात्र धालकम् ।

० भ्रामयेत् सर्वधर्गेषु शिगूनां कौतुकावहम् ६२

० जानुपीडं स्थितिर्भूमौ विष्टरे घातिकाष्टदा ।

० विधनञ्च नखैर्गात्रे पादाघातोऽतिगर्हितः ६३

० होनाद्रं विह्वलाकारं स्रजलहाचञ्च कक्षन ।

० समीच्य हसनञ्चैव यत्रेन परिवर्जयेत् ॥६४॥

० एभिः कुदण्डैर्नहि ज्ञातु शुधिः

कर्तुं विनोतं नहि पारयामः ॥५३॥

अतः परं किं, हृदये निधत्त,
लोकापवादस्तु भयङ्करोऽस्ति ।

हिताहितार्थं खलु बालकानां
प्रधानमूलं हि गुरुर्महात्मा ॥५४॥

दृष्टेऽविनोते सति बालकेऽस्मिन्
नश्यन्ति बालाः सकलाः सुशीलाः ।

कुसङ्गमासाद्य गुणा भवन्ति
दोषाः प्रकृष्टाः सततं धरायाम् ॥५५॥

विविच्य सम्यक् ममवाप्य नूनं
प्राज्यं प्रमाणं विविधप्रयासैः ।

दुःशीलतायास्तु रक्षोऽसौ, नाम
च्छिन्द्याद् दुराचारतस्तौ याग्मी ॥५६॥

अरिचमंगोधनमात्रमत्र

बालस्य लक्ष्यं खलु दुःखिनस्य ।

घियेत लोको यदि वा गुडेन

तदा किमर्थो गरलप्रयोगः ॥५७॥

कार्यं प्रमिथ्यमृदुना नयेन

द्विधा तदा किं कठिनेन तेन ।

एहसा कोणे यदि कार्यसिद्धि-

स्तदाकिमर्थे बहुदूरयानम् ॥५८॥

पनायासेन यत्साध्यं, मिहिनेति विधानतः ।

तदा वाक्यव्ययेनात्र प्राज्ञान किं प्रयोजनम् ५८

कार्यं माम्ना यदा सिध्येत्, तदा दण्डेन किं हया

यदि वाधा यशं नैति, तदा दण्डप्रयोजनम् ६०

सम्मानहानिः प्रतिजायते ये-

दण्डैः शिशूनां नहि ते विधिः ।

सर्पःफणामुत्कुरुते विकृष्टः

सन्दोष्यतेऽग्निर्यद्बुधालिन ॥६१॥

परिधाय गिरस्त्राण गाढंभ चाव बालकम् ।

भामयेत् सर्ववर्गेषु शिशूनां कौतुकावहम् ६२

जानुपौडं स्थितिर्भूमौ विष्टरे धातिकाष्टदा ।

बिधनञ्च नखैर्गात्रे पादाघातोऽतिगर्हितः ६३

होनाइं विकृताकारं खलदावञ्च कश्चन ।

समीक्ष्य हसनश्चैथ यत्नेन परिवर्जयेत् ।

एभिः कुदाडैर्नहि जात

कस्यपि दृष्टाचरणारतस्य ।
 भवन्ति ते प्रत्युत दोषभाजो
 बालाः सुबाला मृदुलस्वभावाः ॥६५॥
 दोषे कृते दोषिणमेव दण्डात्
 नान्यं कदाचित् तु विशुद्धभाषम् ।
 अयुक्तदण्डः सततं प्रसूते
 फलं ह्यनिष्टं सुविगीतमाय्यैः ॥६६॥
 भिन्द्याद् गवाक्षं यदि कोऽपिबालो
 विद्यालयस्यैव विचारणीयम् ।
 तच्छेदनं कर्म विनापि किं हि
 स्यातुं स शक्नोति निजस्वभावे ॥६७॥
 चित्तस्थितिर्नास्ति विनापि तेन
 दण्डं तदा नार्हति दण्डनीयः ।
 अतोऽन्यथा शासनमस्य शश्वन्
 न्याय्यं विधेयं गुरुणा सदैव ॥६८॥
 दण्डप्रदाने समये हि याते
 विचार्य्यसम्यङ् निजया तु मत्या ।
 समाधरेत् कृत्यमशीपविज्ञः

ममोद्यकारी लभते हि सिद्धिम् ॥६८॥

पूर्वे ये नियमाः प्रोक्ताः कुदण्डस्य भयदराः ।

प्रायःसर्वे न ते व्यर्थाः तत्त्वतः प्रतिभान्ति मे ॥

सुगामनस्य मङ्घ्रेपात् तद्व्यपारस्य दण्डतः ।

नियमान् व्यलिखं पूर्वं सारमादाय सर्वतः ७०

पञ्चमप्रकाशः ।

सुशासनमीमांसा ।

साम्प्रतं कतिचिद्भेदान् लक्षणानि च तस्य वै ।

विलिप्य विषयादस्मात् विरंसामि यथामति

कोलाहलः श्रूयत एव नाथ

विद्यालये शान्तिगुणः समन्तात् ।

सर्वाणि कार्याणि सरन्ति सम्य-

गाद्यं प्रमाणं हि सुगामनस्य ॥२॥

अस्याशयो नाम्नि कदाचिदेव

विद्यालयमिष्ठतु सर्वकालम् ।

समाधिकल्पय शमप्रधानः

।।रम्बरेणापि निजामनस्यः ।

।।ज्ञातकोपसु विपगाचित्तम्

।।माह्वयेन्नैव कदाऽपि शिष्यम् ॥२॥

तत्पाःघटेगसु समेत्य तूर्णं

गनेः गनैस्तं मधुरस्वरिण ।

पोदुपकल्पेन सुखावहेन

प्रबोधयेद् वै विविधोपदेशैः ॥६॥

उच्चैस्तु सर्वं कियता स्वरेण

श्रोष्यन्ति बालाः सततं मुखिन ।

आदौ विविच्यैव गुरुः प्रसन्नः

प्राध्यापयेत् तान् हि तथाविधेन ॥१०॥

करिष्यन्ति कोलाहलं शिष्यकायेत्

तदा बालका आघरिष्यन्ति तद्वत् ।

पुनस्ते सदृष्यन्त एतादृशं वै

समस्तं तदानिष्टजातं कृतं तैः ॥ ११ ॥

अतः सावधानैः सदा तै विंभाव्यं

घरन्तं ध्वनिं पाठकालि च शिष्यम् ।

विधेया न कोलाहलो भो भवन्त-

नटानां निधिभेगुगर्भाः सुगर्भैः ॥ १० ॥

गतावता चैत् कर्मभेन भृगुः

कोनाडनः शाम्यति नेत्र क्षितिम् ।

गान्धर्विणं पठनस्य कृत्या

योयेत तूष्णीं गन्तुं शिद्यते ॥ १३ ॥

स्नेह फलके घातः क्षिप्रिणो मुग्धगच्छतः ।

दृष्टा विविधा देया गुरुभिन्नस्य शालये १३

गुरुर्मुहुनं करोव्या एतेऽपि हितकाङ्क्षिभिः ।

स्तूनामातिगर्भं हि यः र्यतेऽत्र मनीषिभिः

गासनं यत्र सदा प्रवर्तते

हार्यं नैव चरन्ति यान्त्रिकाः ।

वा विरुध्यन्ति परस्परं तथा

पालयन्त्याशु गुरोर्निर्देशनम् ॥ १६ ॥

सञ्चयन्ते हि मनः स्वकृत्ये

हा गुरौ चानुदिनं नवीना

वर्धन्ते भक्तिगुणस्तथैव

वन्ति शिष्यान् पुरतो जनानाम् ॥ १७ ॥

दयालये छात्रगणा मिथो वै

साहाय्यदानं वितरन्ति शश्वत् ।

मदाघरन्तस्य चरन्ति कृत्यं

कर्तव्यकालारसचेतसोपि ॥ १८ ॥

उदारनेपथ्यभृतो महिष्ठा

अनिन्द्यदेहाः परभक्तिभाजः ।

नित्यं लभन्ते जनताकृतागौ-

र्वादान् प्रशंसां महतोश्च लोके ॥ १९ ॥

सुयोग्यबालस्य विचारपूर्वकं

प्रशंसनं भूरि सुपारितोषिकम् ।

विना न संजायत एव मानदं

सुशाननं सर्वसुखावहं सदा ॥२०॥

प्रशंसापुरस्कारलाभाय चित्ते

भवेद् यादृशी भावना बालकानाम् ।

तथा साधुतासत्कृतिप्राज्यचिन्ता

नवा वर्धते तावती तत्र नित्यम् ॥२१॥

जुगुप्सा मदा दण्डनाद् भौतिरेवं

विधत्तस्तथा नास्य सत्ये प्रवृत्तिं ।

अतस्तद्वरा सन्मता सा प्रशंसा

विधेयापि शिष्यस्य विज्ञेन घाल्या ॥२२॥

सदा माधिका लाभदा नात्र लोकि

न वा सा प्रतिष्ठां समाप्नोति कुत्र ।

परं निन्द्यते सा बुधे वीतिरागे-

र्यतो जायते मानवो गर्वशालो ॥२३॥

व्यायामे पठने चैव योऽतिदक्षः शिशुर्भवेत् ।

कृतकृत्यं प्रशंसितं तोष्णबुद्धिं न केवलम् २४

अकृतार्योऽपि यो नित्यं यतते शुद्धचेतसा ।

तत्रोत्कर्षाय, कर्तव्या तत्प्रशंसापि शिष्यकैः २५

समर्क्षं न प्रशंसितुं बालकं जातु शिष्यकः ।

परमेवंविधा कार्य्या, यथा विन्देत सोऽपि ताम् ।

परोक्षे स्तोत्रवादो वै तस्य कार्य्यः परं तथा ।

यथान्यमुखतः सोऽपि श्रुत्वा तत्साधुवादनम् ॥

हृष्टान्तः करणो भूयः सदा कृत्यं समाचरेत् ।

भृत्यः प्रशंसितः कार्य्यं सम्यक् कर्तुं हि क्षिप्रते ॥

सुभक्तिभाजो न भवन्ति शिष्यकाः

न यान् सदा श्रद्धधते हि बालकाः ।

विनिन्दनेनापि तथा प्रशंसने-

हानिलाभौ भवतो न धार्धिनाम् ॥२८॥

रुग्णिं शिशूनां प्रविभागकाले
नयः प्रशंसा नियमेन कार्या ।

निन्दनीया निम्बिला कदाचिद्
तो न निन्दा घटते समेषाम् ॥३०॥

इमं यदा शिष्यको बालकानां
दिक्षा परीक्षा भयद्विः सुरम्या ।

दित् तै कृतार्थाः समाकर्ण्य दक्षाः
दृष्यन्ति धित्ते स्वहृत्वेन नित्यम् ॥३१॥

नुत्तोर्यतां ये गतास्तत्र तैऽपि
तिष्यन्त एवं सदा दत्तचित्ताः ।

भूयो भवेमाह्वयार्थाः कदाचित्
प्रशंसामिमां वै यथा प्राप्नुयाम ॥३२॥

यथा पाठनं वो हनि निष्फला यो
वचः शिष्यकस्येति संशुत्य सर्वे ।

हताशा महादुःखमालम्बु याला
विष्यन्त्यनुत्माहमालम्बमानाः ॥३३॥

रं बालका माहगाः सन्ति वर्गे

त्वनेके समाचिन्तयन्तः श्रुचिते ।

सुतोच्यन्ति ते मादमाना नितान्त-

मनुत्साहिनो वस्तुतो यऽतिमन्दाः ।

न कतंव्यपालाय बालाय नित्यं

प्रशंसा प्रदेया सदा शिष्यक्रेण ।

कृते मूल्यमेवन्तु तस्याप्तदानीं

ऋसिष्यत्ववश्यं धरामण्डलेऽथ ॥३५॥

कतंव्यकार्यादधिकं विधत्ते

यो बालको नित्यमनिन्द्यवृत्तः ।

स एव धन्यः श्वलु मर्त्यलोके

प्रशंसनीयस्तु विदां वरेण ॥३६॥

प्रशंसने तीव्रधियां न हानि-

श्वेत् तान् प्रशसेद् विरलं मनीषी ।

मन्दप्रवृत्तिः सरलस्वभावः

समाचरेच्चेद् यदि साधु कृत्यम् ॥३७॥

न्याय्या प्रशंसास्य तदा त्ववश्यं

प्राप्सादितो वै लभते पुनोदम् ।

धानन्दितान्तःकरणः सदा हि

त्यं मृकोर्यं विट्धाति सम्यक् (युग्म) ॥३६॥

पिब्यान्तु परोघायां सम्यग् लब्धफलाः सदा

गोपां धालका च च लभन्ते पारितोषिकम् ॥

तच्च सामिको प्रायस्सुहां वर्गे स्थिति तथा ।

ये मूषकानदान् विन्दन्ति च पुरस्कृतिम् ॥

विहज्जनेभ्यो नो रोचन्ते पारितोषिकाः ।

भिर्दोषाः पुजायन्ते धालकैषु परम्परम् ४१

तत्कार्यस्वमेयं ते विहयाक्रान्तचित्तसः ।

तिव्यपाननश्चेव मुख्योपायं स्मरन्ति नो ॥४२॥

तिव्यपालनं तथ्यं कार्यं नः सर्वथा स्मृतम् ।

ति चित्तपु सर्वेषां न्ययमावश्यकं सदा ४३

धाविनां ये पुतिभान्विता वा

विन्दन्ति पूर्वोक्तपुरस्कृतिं ते ।

पालसाभाजोऽपि कृतपुतोघा

वलस्वमानाः सततं स्वर्गं ॥४४॥

: सुशोला ये सूर्योगाः स्थूलबुद्धयः ।

येषु नैव विन्दन्ति स्त्रेपितं ते कदाचन ४५

सुतमु विचारेण तदर्हास्ते वशंवदाः ।

निदेशकारिणः सर्वे नाप्रवृन्ति मनोपितन्
 युक्तियुक्तः पुरस्कारः शिशुत्माद्द्विवर्द्धकः ।
 हत्यादिः स्मृतिबुद्ध्यादिमानमोत्कर्षहेतवः ।
 पृथक् पृथक् सदा दियो दैहिकोत्कर्षहेतवः ।
 सदाचाराय नित्योप-स्थितये तु मनीषिणा ॥१॥

वदन्यत्र केचित् पुरस्कारदाने

सुकाले हि बालाः प्रवाच्याः भवेति ।

“ सदाचारनैपुण्यसौजन्यतुष्टः

प्रयच्छन्ति चैतन्मुदा शिष्यका वः ” ॥४६॥

नियमानुगमः कालो-पस्थितिःसाधुता सर्व

इत्यादिविषयाः प्रोक्तास्तल्लभसग्राह हेतवः !

अन्ये गुणास्तथा सन्ति स्वल्पायासेन बालक

तीक्ष्णा मन्दा लभन्ते च यैः समं पारितोषिक

व्यायामोऽपि भवेन्मुख्यं शासनस्य सुसाधन

एकादेशेन कुर्वन्ति कार्य्यं बाला हि भूरि

चक्षुःश्रोत्रमनःशक्तिरितेनाशु विवर्धते ।

भूटित्यादेशसम्पालं शिष्यन्ते बालकाः सम

निदेशसम्पालनमात्रमव

पट्टप्रकाशः ।

सुलक्ष्यं सुलक्ष्यं हि मुशासनस्य ।

याममेतं प्रयदन्ति चाद्वं

गव्यकं तस्य सदा सुविज्ञाः ॥५४॥

पट्टप्रकाशः ।

शिक्षकगुणदोषभीमांसा ।

ध्यापनं यस्य तु लोषिकास्या-

मुष्या, तथा जन्म तदेष लोके ।

तद्यं स्वरचाकरणं प्रधानं

तिश्रुतं येन हृदा सदैव ॥१॥

शोभतः सर्वगुणाकरः स

तद्गध्यापक पार्य्यवंगः ।

प्रतिज्ञः स्मिरधीरुदारो

नियोजनीयः पठनाधिकारे ॥२॥

यावन्न काचिन्मम लोषिका स्यात्

सिद्धिस्तु बहुतोपदाची ।

त्विमामैव भृतिं करोमि

तादृशं नैव नियोजयेद् वै ॥३॥

तादृशं नैव नियोजयेद् वै ॥३॥

तादृशं नैव नियोजयेद् वै ॥३॥

सुविद्वान् स्वकर्तव्यकार्यं विधत्ते ।
 दृढाङ्गोऽपि शश्वत् सदाचारयुक्तो
 न तं योजयेच्छिक्षकं शिक्षकार्यी ॥४॥
 विनिर्णीय चित्ते निजे यो महिच्छो
 न यावद् धनोपार्जनोपायमन्वम् ।
 लभेयात्र तावत्त्विमां स्त्रल्पतोषां
 विद्व्यां भृतिञ्चेति नो कर्मयोग्यः ॥५॥
 स्वाधीनवृत्तिः खलु पाठवृत्ति-
 विद्यालये स्यात्तु यथावकाशम् ।
 कार्या विहेया सततं यथेच्छ-
 मित्यं विजानन्ति न ते नियोज्याः ॥६॥
 अध्यापनं द्वारमनल्पकौर्ते-
 मूलं प्रधानं भुवि लौबिकायाः ।
 सोपानमस्तोति, ततोऽन्यकार्यं
 प्रभूतवित्तप्रदमाविभाति ॥७॥
 अध्यापकस्यापि भविष्यतोऽत्र
 स्वाधीनविद्यस्य महागयस्य ।
 चित्ते विधाराद्गुर आदितो वै

उदेष्यति प्राज्यतमो महोच्चः ॥८॥

प्राग्भूतोऽस्याः श्वन्तु जीविकाया
पध्यापने शिष्यगणस्य सम्यक् ।

महाश्रमो वातिमहान् प्रयत्नः

कार्थो मयेति स्वधिया विभाव्यम् ॥९॥

विद्यालयधाम्बुनिधिः प्रभूत-

वस्तुव्रजानां बहुजोविकानाम् ।

बहुपयोगी भवितुं ममर्षो

यत्रायमर्षो महतां महीधान् ॥१०॥

मञ्जेतसा वै विहितः प्रयत्नः

परोपकारापथमाख्येगृह्यम् ।

स्वयं वदत्वेष कियद्दिनान्ते

यचेति विज्ञास्यति स स्वभावात् ॥११॥

गुरुः परानन्दततिं प्रविन्दते

कृतार्थकान् शिष्यगणान् विस्तोक्तयन् ।

कृपीबलः स्वां कृपिमात्मरोपिताम्

यथा स पश्यन् फलितां प्रमोदते ॥१२॥

समर्षं सजीवामिष स्वां विलोक्य

सुनिर्माणकौशल्यमादर्शयन्ती ।

यथा चित्रकारस्तु सम्मोदतेऽन्तः

सुमूर्तिं समस्ताङ्गसौन्दर्यपूर्णाम् ॥१३॥

सदा भावि भव्यं तथा बालकस्य

समायत्तमार्य्यस्य वै शिक्षकस्य ।

यतो मानसैर्दृष्टिकैश्चोपदेशैः

सुपुष्पाति बुद्धिं सदाचारमस्य ॥१४॥

व्यायामं विविधं बालं दैहिकं कारयन्तया ।

पुष्पाति सततं देहं शिक्षकः सर्वसाधकः ॥

विशुद्धभावः समुपात्तविद्यः

सम्बन्धिवर्गं स्वसमानमाशु ।

आत्मानमानन्दयति प्रवीणः

देशोपकारश्च सदा विधत्ते ॥१६॥

धरामण्डले सर्वलोकाः समेताः

प्रशंसन्ति तं प्रीणयन्ते च शश्वत् ।

सदा शङ्करः शं तनोत्यस्य तुष्टः

समाश्रितो भक्तिभावेर्नयोनेः ॥१७॥

धृतागमार्तां स्वतु पारदृश्या

क्षमते भर्तृणा कश्चिन् निर्वन्तो यद्भयव्रतः २३
 कर्तव्याणि महान्त्यत्र भक्ति भूरीणि धर्मतः ।
 यानि, देहवलोपेतः तानि कर्तुं क्षमन्तः २४
 वेगेन वा विलम्बेन तयान्ममावगदतः ।
 यथाशत्रैव गच्छति कर्तुं कृत्यं हि तत्त्वतः २५
 इमं शारीरिका दोषा न भवेयुस्तु शिक्षके ।
 एकाक्षत्वं तथा म्युक्तं चिबुकं यत्तज्जानुकम् २६
 दुःस्वरो नामिकाभद्रो वाधिर्यं ददुता तथा ।
 शोचच्छेदोऽथकुञ्जत्वमन्या च विकलाङ्गता २७
 अध्यापकोत्थान् बहुधा हि दोषान्
 एतादृशानन्यविधान् समोच्य ।
 सन्मानसाः साधुजना इवन्ति
 हसन्ति मन्दं कुटिलस्वभावाः ॥२८॥
 समादरं प्रेम च भूरि योग्यं
 कुर्युर्न दोषैरिह बालका यैः ।
 सत्कारयोग्या अपि वै गुणाब्धाः
 शिक्षाप्रदास्तान् नहि दृशयेयुः ॥२९॥
 सम्भाषणं सगान्मधुरं रसाक्तं

म्यष्टं समयञ्च सुखार्घ्ययोधम् ।
 यस्तथा यद्यालयितुं मगर्थो
 वाचं मुक्तोयां हि यथायकागम् ॥३०॥
 यः कारुण्यन्तं निजचित्तकृच्या
 गच्छति चोद्घाटयितुं मुखेन ।
 यथायकागञ्च पिधातुमाशु
 स शिष्यकः सग्राह्यनरञ्जनाय ॥३१॥
 तन्नेत्रशक्तिश्च तथा सुतीक्ष्णा
 यया मुखं पश्यति सर्वशिष्यान् ।
 तत्कर्णसामर्थ्यमपीह तोत्रं
 तन्मन्दशब्दञ्च शृणोति येन ॥३२॥
 वाकारनिर्माणविधो विधिषा
 चाच् चातुरो यस्या हि सम्भवेऽपि ।
 हि यथा तन्न कदापि कुर्व्यात्
 तदं चैष्टितमाशु नित्यम् ॥३३॥
 सामहोषनं प्रायः ज्ञानादिस्पर्शनं तथा ।
 काले करेणापि न विदध्यात् कदाचन ३४
 कुर्वन्ति जानन्तो घृतत् प्रायो मुहुर्मुहुः ।

उपहासरताः शश्वद् रहीवालाः ५१९५१
 उज्वलं निर्मलं दासो वसानः प्रियशिष्यः ।
 शुद्धान्तःकरणो नित्यं प्रसन्नो गुरुकृत्यते ॥३६॥
 परिहासकरं यद् यद् बालानां ५१९५१
 तत्तत् परिहरेन्नित्यं शिक्षको हितकाम्यया
 सगन्धपात्रं मन आमनन्ति
 सज्ज्ञानतोयै र्याद् न प्रपूर्येत् ।
 तदानिशं तत् सततं विशुष्ये-
 दतस्तदर्थं बहुलं यतत ॥३७॥
 अधोतं स्मरेद्यापि नृवं पठेद्ये
 प्रथमं विशिष्यं सदा ज्ञानहेतोः ।
 तथा शिक्षितं नृतनं वस्तु नित्यं
 यततात्र कार्य्यं न कश्चिद् विचारः ॥३८॥
 श्वः पाठनीयं विषयं नयोमं
 पुरातनं वा प्रणिधाय धृतः ।
 विशिष्य मस्यक् सवितर्कमेवं
 यतत नित्यं स्वस्तु शिक्षणाय ॥३९॥
 समस्यद्मप्यत्र संशयकं वा

विज्ञासते प्रश्नकं बालहृन्दम् ।

स पाठकाले गुरुं, चित् स पूर्ण-

द्वारं यदेदन्यथा मूकयत् सगात् ॥४१॥

सिष्यन्ति बालास्तदैनं निरोच्य

अपुं छाधोदर्शनं केचिदेवम् ।

रिष्यन्ति कोलाहलं चिति मन्दा

जानात्ययं किञ्चिदेतद् विपृष्टम् ॥४२॥

वेत्ति यद् यत् स्वयमेव विज्ञ-

ासत् सयत्नं विविधैरुपायैः ।

मनोहरैर्वोधयितुं यतत

अभ्यग् यथाबुद्धिवलं स्वशिष्यान् ॥४३॥

धापात्रबुद्धिप्रकर्षं विलोक्य

सदा तावती शिष्यकेषाञ्च शिष्या ।

भूदेया, सुपात्रे स्थिता वर्धते सा

स्थितिं नैति वस्तु प्रभूतं यतोऽल्पे ॥४४॥

दुत्कर्षसम्पादयिष्या न कश्चिद्

वेद् विद्यया प्राज्यया वा पुषीणः ।

शक्तिन्तु तां वर्धयेद् वै पुत्रव्यं

परम्प्रे यथा गङ्गुयाद् दातुमव ॥४५॥
 अदयं कियच्चेति देयं कियद् वा
 विजानातु मत्या सदा पाठको हि ।
 स्थितिं मानसे नैति तावच्छिगूनां
 स वैत्यत्र यावद् यतो माननोयः ॥४६॥
 रुचिर्मन्दमन्दं यतो बालकानां
 सदा वर्धन्ते पाठ्यपुस्ते नवीना ।
 अतस्तद्विद्वद्भ्यै यद्येष्टं, सहन्ते
 महादुःखमालं नवं शिघ्रकास्ते ॥४७॥
 सुवाक्तावसनैर्नित्यं भूपितैर्विंपयैर्नवैः ।
 सैतिहासिकहृत्तैश्च सर्वेषां चेत आहरेत् ॥४८॥
 सत्यवृत्तिर्दया न्यायः कर्मिष्ठा च पशितव्यः
 अन्तर्बोधश्च सुप्रीतिः सदा धर्मिष्ठता गुणाः
 सम्पन्नस्तु गुणैरेतैः शिघ्रकी मानभाजनम्
 उत्तमो गण्यते लोके तद्दीनस्याधमो बुधैः
 पुत्यक्षं वा परोक्षश्चेत् वदेन्मिथ्या यदा गुरुः
 याला वा संशययस्ता जानीयुस्तद्वचोऽनृतम्
 तदादेशं न ते नूनं पालयेयुः कथञ्चन ।

मदुक्तमेतद् विपुत्रमादात् ।
 मदाशयं पुण्य मतेय लोके
 तनिष्यते भृषिफलं नशोनम् ॥१२॥
 विज्ञोऽयं नीतिज्ञ विविच्य मन्वा
 सारं ममादाय ततश्च लोकात् ।
 पुस्तायमेतं व्यलिप्तं हिताय
 नित्यं शिगूनाच्च मुदे बुधानाम् ॥१३॥

उत्तरार्द्धप्रारम्भः ।

सप्तमप्रकाशः ।

अथारुणेरुपाख्यानम् ।

भायोद्धौम्यो विदितो धरित्रां
 कश्चिन्महात्मा महतां वरेण्यः ।
 शिष्यास्त्रयस्तस्य वशंवदा वै
 सौमन्यसारा गुरुभक्तिनिष्ठाः ॥१॥
 दक्षा बभूवुः श्रुतिकोर्तिवित्ता
 विद्याचणाः सर्वगुणैरुपेताः ।

स एवमुक्तो गुरुरार्य्यवय्यः,
 सम्भूय सर्व्वे वयमाशु तत्र ।
 गच्छेम, यातः स महानुराग
 इत्यादिशत् तान् प्रियशिष्यकान् स्वान्
 स तत्र यात्वेति समानुहाव
 वत्सारुणे क्वासि समेहि तूयम् ।
 भाकरण्यं तद्वाक्यमरञ्च तस्मा-
 दुत्थाय चैनं विधिवद् ववन्दे ॥८॥
 केदारखण्डं सहसा विदार्य्य
 त्वमुत्थितोऽभूर्गुरुभक्तिनमः ।
 उद्दालकाख्यो महिमण्डलेऽत्र
 ख्यातो भविष्यस्यत एव सौम्य ॥९॥
 अनुष्ठितं महचनं त्वया य-
 छे यद्य तस्मात् खलु लप्ससे त्वम् ।
 सर्वाणि शास्त्राणि च सर्व्ववेदा
 भास्यन्ति त्वच्चेतसि सत्प्रसादात् ॥१०॥
 सन्नधिप्तेन कृतप्रसादो
 द्यालुनायो गुरुणा विनमः ।

■

■

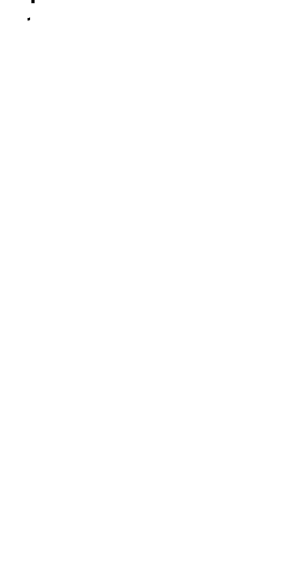
भेद्यं न वृत्तिमागयन् करोमी-
त्पुटोरयामास गुहंविनोतः ॥४॥

गुरुकथाच ।

भेद्यस्रगित्वा गुरवेऽनिवेदा
नो भक्षणौयम्भयता कदाचित् ।
पतिक्रमो ये महतां निहन्ति
श्रेयः, सदाज्ञा हि सुपालनीया ॥५॥

शिष्यउवाच ।

तथेति तस्यावितथं निदेशं
अंशुत्य भूयः स जुगोप धेनूः ।
भेद्यश्चरित्वा गुरवे च सर्वं
प्रवेदयन्नित्यमनिन्दामूर्तिः ॥६॥
अह्लावशिष्यं स्म गुरुः सदैव
व्यञ्च तस्मादि विशुद्धचित्तात् ।
क्त्वा तथेति प्रसना अरक्षद्
पूर्ववच्चापि गुरुं ववन्दे ॥७॥

तदाभिधायेति प्रथो विनमः ।
 मंरुच्य धिन् द्विषमायमाने
 गुरुं समभ्येन्य पुनर्येपन्दे ॥११॥
 पीनं तयैवापि विन्नोक्ष्य गिष्यं
 भूयो यभायं गुरुय्यं इत्यम् ।
 मया निषिद्यन्तु निद्रेगयर्त्ता
 नमद्विरुदश्च करोपि कृत्यम् ॥१२॥
 यत्सोपमन्यो निखिलं त्वद्गौर्यं
 भैत्यश्च एहामि, न वै तथानात् ।
 करोपि, पीनोऽसि भृशं तयापि
 कथं समायत्तयसे स्ववृत्तिम् ॥१३॥
 त एवमुक्तो गुरुणा हितेन
 छावो विनीतो निजगाद् चेति ।
 यस्त्रिनोनाम्पयसा महात्मन्
 वासिदानीं प्रकरोमि वृत्तिम् ॥१४॥
 वातिथिश्चाहभुजामभीष्ट-
 म्पादिकानां पयसा गवां नः ।
 न वृत्ति भंवता कदाचि-

■

तदाभिधायेति यचो विनमः ।
 मंरव्य धेनुं द्विवमायसामि
 गुरुं समभ्येत्य पुनश्चेत्ते ॥११॥
 पीनं तथैवापि विलोक्य शिष्यं
 भूयो यभाषं गुरुवर्यं इत्यम् ।
 मया निषिद्धस्तु निद्रेगवर्त्ता
 नमद्विरुद्धश्च करोषि कृत्यम् ॥१२॥
 वत्सोपमन्यो निखिलं त्वद्दोषं
 भैक्ष्यश्च गृह्णामि, न वै तथानात् ।
 करोषि, पीनोऽसि भृशं तयापि
 कथं समावर्त्तयसे स्ववृत्तिम् ॥१३॥
 स एवमुक्तो गुरुणा हितेन
 प्छात्रो विनीतो निजगाद् चैति ।
 पयस्विनीनाम्पयसा महात्मन्
 गवामिदानीं प्रकरोमि वृत्तिम् ॥१४॥
 देवातिथिश्राद्धभुजामभौष्ट-
 सम्पादिकानां पयसा गवां नः ।
 यथा न तन्नि शंभता कटाचि-

10

11

12

13

14

■

■

सर्वान्मन्त्रान् सगान्दिमुत्तो

इत्येवमिदं भाग्यं निजधाम यातुम् ॥२३॥

मानसं तद्विद्यादयं मन्त्रमोद

मन्त्रं तन्मन्त्रं विदुषा इत्यम् ।

इति श्रुत्वा मानुनय तदा मा

दभाष इष्टा इ तन्माय्यं गृह्यम् ॥२४॥

गच्छागु पौत्र्यं नृपवत्तु चडा-

मणि महामात्यगणं यजुष्टम् ।

महाद्वयान् महनोयकान्तिं

गश्वत्यजान् चूनलव्यवर्णम् ॥२५॥

निजाङ्गोभाजितमारपत्रा

राज्ञ्या पिनडे च द्याट्टमूर्त्या ।

याचति कर्णाभरणे मर्दर्थं

व कुण्डले तैः ऽतिमहाविचित्रे ॥२६॥

इमं चतुर्थं भविता हि पुण्यकं

हाव्रतं तत्र पिधाय कर्णयोः ।

कुण्डले विप्रवरान् महात्मनः

समये भोजयितुं यथाविधि ॥२७॥

गुरोर्माह्वय सृणादिमुक्तो

राच्छामि मातृ निजधाम यातुम् ॥२६॥

मान्य तटाक्षापय मध्यमोट

गुणैर्मये किमुपाहरयम् ।

दुर्तीरिता मानुनय तटा सा

वभाण इष्टा च तमाश्र्येष्टम् ॥३०॥

गच्छाशु पौष्य नृपत्रक्रचडा-

मणि महामात्यगणः प्रजृष्टम् ।

महादयान्तं महनीयकान्तिं

शश्वत्प्रजारञ्जनलब्धवर्णम् ॥३१॥

निजाङ्गोभाजितमारपत्न्या

राज्ञ्या पिनडे च दयार्द्रमूर्त्त्या ।

याचति कर्णाभरणे महर्षे

त्वं कुण्डले तैः ऽतिमहाविचित्रे ॥३२॥

दिने चतुर्थे भविता हि पुण्यकं

महाव्रतं सव पिधाय. कर्णयोः ।

सुकुण्डले विप्रवरान् महात्मनः

प्रकामये भोजयितुं यथाञ्जि ॥३३॥

तद्वाचमाकर्ण्यं सुविस्मितः सन्

क्षणं विमृश्याथ जगाद् राजा ।

उच्छिष्ट आस्ते नियतं भवान् वै

न साऽशुचिर्दृष्टिपथं प्रयाति ॥२२॥

स प्राङ्मुखः क्षालितहस्तपाद

आचाम्य निःशब्दविशुद्धतोयैः ।

द्विस्त्रिस्तथा खानि विशोध्य सम्य-

गन्तःपुरं प्राविशदाशु पूतः ॥२३॥

पूतान्तरात्मा स ददर्श तत्र

सर्वाङ्गसौन्दर्ययुजं मनोज्ञाम् ।

अगण्यदासीपरिसेविताङ्घ्रि

लक्ष्मीमिवान्यां वरविष्टरस्याम् ॥

आयान्तमेवं तमनघंशोला

त्यक्तासना सा हि कृतपुणामा ।

कृतातिथेयं विधियद् विधिज्ञा

त्वपुपुजत् साधु मपर्ययालम् ॥२५॥

दत्ताशियं विष्टरभाजमार्यं

कृताञ्जलिम् निजगाद् राज्ञी

निरापराधो न मया प्रशस्तः
श्रेयस्तुवोपस्थितमद्य सत्यम् ॥२८॥

मनोपितं सर्वविधं त्वदीयं
सिद्धिं समेयान्मदनुग्रहाद्भि ।
शुश्रूषिता वत्स यथार्थतोऽहं
त्वयातिहर्षाकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-
स्ततः स विप्रः प्रथितस्त्रभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सकाशं
जगाम तूर्णं हि द्यार्णवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा
पप्रच्छ वाग्मो स हिताभिलाषी ।

उत्तङ्क वत्सात्र चिरायितं ते
कथं तदाचक्ष्व यथार्थतो माम् ॥३१॥

इत्थं स पृष्टो गुरुणा यथावत्
संबर्णयामास समयमयम् ।

पातालवृत्तञ्च तथाद्भुतं तन्
मार्गं यथा तत्र विलीकितं यत् ॥३२॥

तद्दत्तुसन्दर्शनमातजात-

कुतूहलाक्रान्तमना मनस्वी ।

विज्ञासते स्म स्वगुरुं दयान्तुं
तद्देतुमायय्यंकरं महान्तम् ॥३३॥

हयाधिरुटः पुरुषो विदष्टो

योऽय त्वयैरावतपृष्ठनिष्ठम् ।

हन्तारकै र्वन्दितपादपद्म-

माखण्डलं मत्मुहदं ह्यवेदि ॥३४॥

तद्दोमयं तद्दृपभस्र सौम्य

पांयूपमर्हन् समवेदि शश्वत् ।

येनैव रक्षा तव जीवनस्य

निर्विघ्नजाता भुजगालयेऽपि ॥३५॥

हयाधिरुटं पुरुष तथा त्व

जानोदि विद्वन् मघवन्तमार्यम् ।

अश्वश्च वह्निं सततं स्वचित्ते

निधेदि सन्दोपितनागलोकम् ॥३६॥

पाखण्डलः खण्डितशशुगर्भः

सखा गरोयान् महिमावदातः ।

निरापराधो न मया प्रशप्तः

श्रेयस्तवोपस्थितमद्य सत्यम् ॥२८॥

मनोपितं सर्वविधं त्वदीयं

सिद्धिं समेयान्मदनुग्रहाद्भि ।

शुश्रूषिता वत्स ययार्थतोऽहं

त्वयातिहर्षाकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-

स्ततः स विप्रः प्रथितस्वभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सकाशं

जगाम तूर्णं हि दयार्णवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा

पप्रच्छ वाग्मो स हिताभिलाषी ।

उत्तद्ध वत्साच्च चिरायितं ते

कथं तदाचक्ष्व ययार्थतो माम् ॥३१॥

इत्यं म पृष्टो गुरुणा यथावत्

संशर्णयामास ममयमयाम् ।

पातालवृत्तस्तथाद्भुतं तन्

मार्गं यथा तत्र विलोकितं यत् ॥३२॥

निगमगणो न मया प्रगमः

गैगस्तयोपस्थितमद्य सत्यम् ॥२८॥

मनोपिते मर्हश्चिधं स्वदोयं

मिष्टिं समेयान्मटनुपछादि ।

शुश्रुषिता यत्न यथायंतोऽहं

त्वयातिष्ठप्राकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-

स्ततः स विप्रः प्रथितस्वभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सक्राशं

जगाम तूर्णं हि दयार्णवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा

पप्रच्छ वाग्मी स हिताभिलाषी ।

उत्तह्व वत्साच चिरायितं ते

कथं तदाचक्ष्व यथार्थतो माम् ॥३१॥

इत्थं स पृथो गुरुणा यथावत्

संवर्णयामास समयमयाम् ।

पातालवृत्तञ्च तथाद्भुतं तन्

मार्गं यथा तत्र विलोकितं यत् ॥३२॥

निगापगधो न मया प्रगतः

श्रेयसाप्रोपश्रितमद्य मत्स्यम् ॥२८॥

मनोपितं मर्दयिध्रं स्वद्रीयं

सिद्धिं समेयान्प्रदनुयहादि ।

शुश्रुषिता वत्स यथायतोऽहं

स्वयातिहर्षाकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-

स्ततः स विप्रः प्रथितस्वभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सक्राशं

जगाम तूर्णं हि दयार्थवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा

पप्रच्छ वाग्मी स हिताभिलाषी ।

उत्तङ्क वत्सा च चिरायितं ते

कथं तदाचक्ष्व यथार्थतो माम् ॥३१॥

इत्थं स पृष्टो गुरुणा यथावत्

संवरणयामास समयमग्रम् ।

पातालवृत्तञ्च तथाद्भुतं तन्

सार्गे यथा तत्र विलीकितं यत् ॥३२॥

निगपराधो न मया प्रशप्तः

श्रेयस्तवोपस्थितमद्य सत्यम् ॥२८॥

मनोपितं सर्वविधं त्वदीयं

सिद्धिं समेयान्मदनुयच्छाधि ।

शुश्रूषिता वत्स यथार्थतोऽहं

त्वयातिहर्षाकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-

स्ततः स विप्रः प्रथितस्त्रभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सकाशं

जगाम तूर्णं हि द्यार्णवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा

पप्रच्छ वाग्मी स हिताभिलाषी ।

उत्तङ्ग वत्सात्र चिरायितं ते

कथं तदाचक्ष्व यथार्थतो माम् ॥३१॥

द्वृत्यं स पृष्टो गुरुणा यथावत्

संबणंयामास समयमयाम् ।

पातालवृत्तञ्च तथाद्भुतं तन्

मार्गं यथा तत्र विलोकितं यत् ॥३२॥

निगापराधो न मया प्रशप्तः

श्रेयस्तवोपस्थितमद्य सत्यम् ॥२८॥

मनोपितं सर्वविधं त्वदीयं

सिद्धिं समेथान्मदनुग्रहाद्भि ।

शुश्रूषिता वत्स यथार्थतोऽहं

त्वयातिहर्षाकुलचित्तवृत्तिः ॥२९॥

प्रसन्नचित्तः समवाप्तकाम-

स्ततः स विप्रः प्रथितस्वभावः ।

महात्मनस्तस्य गुरोः सकाशं

जगाम तूर्णं हि दयार्णवस्य ॥३०॥

विलोक्य चैनं मुदितान्तरात्मा

पप्रच्छ वाग्मी स हिताभिलाषी ।

उत्तङ्क वत्सात्र चिरायितं ते

कथं तदाचक्ष्व यथार्थतो माम् ॥३१॥

इत्थं स पृष्टो गुरुणा यथावत्

संवरणायामास समयमयाम् ।

पातालवृत्तञ्च तथाद्भुतं तन्

मार्गं यथा तत्र विलोकितं यत् ॥३२॥

